

УДК 519.876.2/65.0

Драгомиров В.В., кандидат технічних наук, професор, Миколаївська філія Європейського університету, директор, м. Миколаїв, Україна

Казарєзов А.Я., доктор технічних наук, професор, Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, завідувач кафедри економічної теорії і економетрії, м. Миколаїв, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Розглядається сучасний стан вищих навчальних закладів в Україні. Показані зміни у кількісному та якісному складі осіб, які отримують вищу освіту. Проаналізована відповідність структури спеціальностей випускників вищих навчальних закладів потребам народного господарства. Обґрунтовуються подальші напрямки розвитку вищих навчальних закладів України з урахуванням вимог суспільства.

The modern condition of higher educational institutions of Ukraine is examined in the article. Changes in quantitative and qualitative structure of young people who graduate from higher educational institutions are shown. Accordance of the structure of specialties necessary for national economy is analyzed. The further directions of the development of higher educational institutions in Ukraine from the viewpoint of the requirements of the society are grounded.

Постановка задачі. В Україні існує велика кількість вищих навчальних закладів, які мають різні рівні акредитації та форми власності, здійснюють підготовку фахівців з багатьох спеціальностей. У роботі проаналізовані зміни, що відбуваються у вищій школі під дією вимог суспільства та прогнозований подальший розвиток вищої освіти в Україні.

Маючи прогноз розвитку вищих навчальних закладів на майбутнє, кожен навчальний заклад може планувати власну стратегію розвитку. Тому необхідність статистичної оцінки, аналізу та спрогнозу стану вищої школи в Україні є актуальною проблемою як для суспільства в цілому, так і для більшості вищих навчальних закладів [1, 2].

Аналіз стану питання. Процеси, які зараз відбуваються у вищій школі, є, з певним лагом, відлунням тих процесів, що відбуваються у суспільстві починаючи з моменту набуття незалежності Україною.

Погіршення економічного стану більшої частини населення, аварія на Чорнобильській атомній станції, наслідки Другої світової війни негативно вплинули на демографічні процеси в Україні.

Зменшення виробництва та як наслідок – збільшення безробіття викликало зростання бажаних подовжити освіту у вищій школі.

Комерціалізація суспільства обумовила появу приватних вищих навчальних закладів та розгортання комерційної діяльності державних вищих навчальних закладів.

Відкритість суспільства та перехід на світові стандарти привели до того, що в Україні одночасно існують старі, радянські, та нові, європейські, рівні освіти випускників вищих навчальних закладів.

Ціль даної роботи – на підставі статистичних даних з'ясувати сучасний стан освіти у вищих навчальних закладах та виявити подальші тенденції з метою планування стратегії розвитку вищими навчальними закладами.

Викладення основних результатів. Існуюча тенденція до скорочення наявного населення в Україні негативно позначається на розбудові вищої освіти. Якщо припустити лінійне зменшення наявного населення України, то у найближчі роки буде відбуватися щорічне зменшення населення на 0,45 млн осіб, згідно з тенденцією, наведеною на рис. 1.

Рис. 1. Тенденція зміни наявного населення України [7]

Зростання наявного населення України за рахунок збільшення народжуваності, яке спостерігається сьогодні, буде впливати на стан вищої освіти тільки через певний час, коли народжені сьогодні діти завершать навчання у середній школі. Таким чином, зміни на краще у

демографічній ситуації в державі вищі навчальні заклади можуть відчувати тільки через півтора-два десятки років.

Збільшення кількості осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах України, наочно зображено на рис. 2.

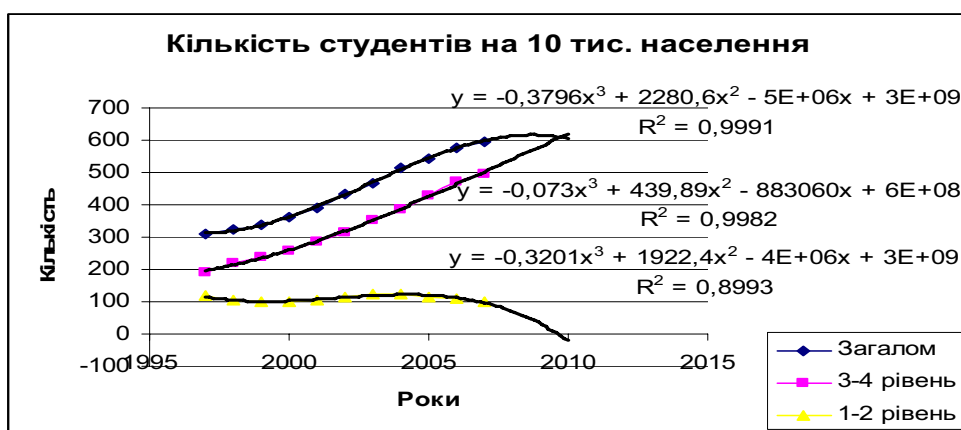

Рис. 2. Зміна кількості студентів по роках загалом та по навчальних закладах 3-4 і 1-2 рівнів акредитації [7]

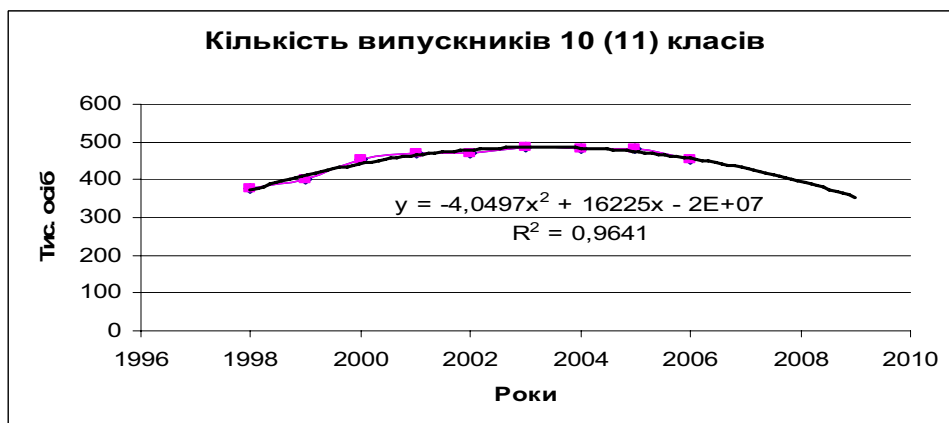

Рис. 3. Зміна кількості випускників середніх шкіл по роках [7]

Високий рівень безробіття серед молоді, з одного боку, збільшує приплив бажаючих навчатись у вищих навчальних закладах, а з іншого – знижує середній рівень підготовки

абітурієнтів, а відповідно і випускників вищих навчальних закладів.

Існуюча світова тенденція – збільшення кількості студентів – помітна на фоні зменшення

в багатьох країнах чисельності населення. Так, за даними ЮНЕСКО, у 203 країнах світу за період з 1960 по 2005 роки кількість студентів зросла з 13 до 111 млн осіб [1].

Процес збільшення відносної кількості осіб, що навчаються у вищій школі, притаманний і Україні. Показник у 578 студентів на 10 тис. наявного населення, досягнутий в Україні станом на 2006/07 навчальний рік, перевищує показник у 542 студенти на 10 тис. наявного населення, притаманний США, та набагато перевищує цей показник для таких розвинених держав, як Німеччина (262), Данія (357), Норвегія (419), Фінляндія (537) [1, 3, 4].

На даний момент часу зростання кількості тих, хто вчиться у вищих навчальних закладах України, припинилось. У найближчі роки в Україні слід очікувати зменшення відносної та абсолютної кількості студентів, що підтверджується зміною кількості випускників середніх шкіл, яка графічно наведена на рис. 3. Динаміка чисельності осіб, зарахованих на навчання до вищих навчальних закладів, залежно від рівня акредитації, як це зображено на рис. 2, також підтверджує попередньо визначену тенденцію.

У 2005 році в Україні до вищих навчальних закладів зараховано 396 тис. осіб, а закінчили середню школу в 2005 році 477 тис. осіб [3, 6]. Чисельність тих, хто вступив до вищої школи, склала 83% від випуску середньої школи. Внаслідок надмірної кількості студентів, що припадає на 10 тис. наявного населення, та низького рівня вимог до абітурієнтів знижена якість навчання як у державних, так і в приватних вищих навчальних закладах.

Кількість осіб, що подали заяви про бажання навчатися у вищих навчальних закладах України, по відношенню до кількості зарахованих на навчання більша у 1,29 раза для навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації та у 1,57 раза – для навчальних закладів 3-4 рівнів акредитації, незалежно від форм власності закладів [5, 7]. На вступних іспитах певна частина абітурієнтів була

відрахована. Таким чином, після вступних іспитів до вищих навчальних закладів України були зараховані майже всі, хто успішно склав іспити, і конкурсного відбору практично не було.

Тому вища школа в Україні поповнюється вступниками з низьким рівнем знань, особливо серед тих осіб, які навчаються за власні кошти як у приватних, так і в державних закладах освіти.

У 1996/97 навчальному році у закладах 1-2 рівнів акредитації знаходилося 37,9% від загальної кількості студентів, а в закладах 3-4 рівнів акредитації – 62,1%. У 2006/07 навчальному році у закладах 1-2 рівнів акредитації кількість студентів зменшилась до 16,8%, тобто більш ніж у два рази, а в закладах 3-4 рівнів акредитації зросла до 83,2% [6, 7]. Законом України “Про освіту” передбачено зовсім інше співвідношення – 36% студентів у закладах 1-2 рівнів акредитації та 64% – у закладах 3-4 рівнів акредитації відповідно [8].

Процес збільшення контингенту навчальних закладів 3-4 рівнів акредитації за рахунок зменшення контингенту навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації триває і сьогодні. Однак якщо у наступні декілька років збережеться вказана тенденція, то за прогнозом, наведеним на рис. 2, у 2100 році навчальні заклади 1-2 рівнів акредитації зникнуть зовсім.

Державне замовлення на випускників вищих навчальних закладів за своєю структурою не співпадає зі структурою випуску фахівців, яких готує вища школа. Це нормальне явище, бо кожна держава повинна стимулювати випуск фахівців, які потрібні для стратегічного розвитку народного господарства. На сьогодні в Україні спостерігається інше явище.

Загалом відбувається невелике, але стабільне зростання обсягів кількості студентів, які навчаються за державним замовленням. Динаміка обсягів державного замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями за 2001 – 2006 роки наведена на рис. 4.

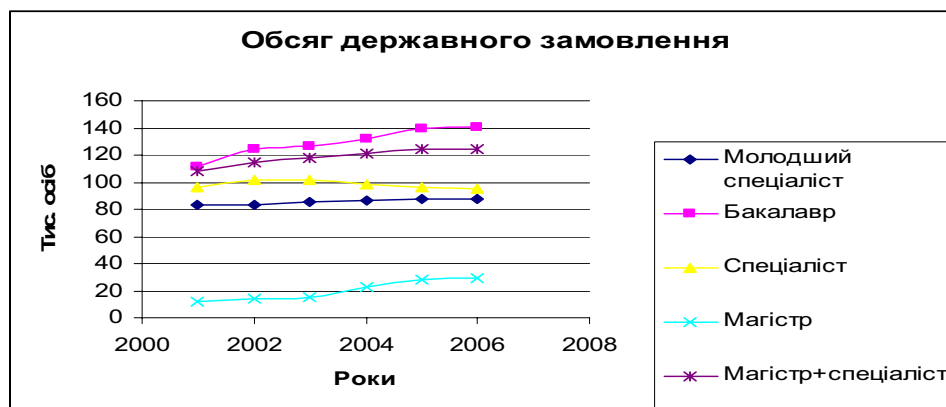

Рис. 4. Зміна обсягів державного замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями по роках [7]

У державному замовленні спостерігається збільшення кількості молодших спеціалістів із середнім темпом зростання 1,012. Середній темп зростання бакалаврів, яких готують вищі навчальні заклади за рахунок державного бюджету, складає 1,048. Найбільший темп зростання обсягу замовлення притаманний магістрам і складає 1,2. Кількість спеціалістів, які готуються за державним замовленням, зменшується з середнім темпом 0,998, тобто практично не змінюється.

Простежується слабка тенденція переходу від підготовки спеціалістів до підготовки магістрів як одна зі складових державної політики у галузі вищої освіти. Причому загальна кількість спеціалістів та магістрів, які готуються за державним замовленням, збільшується з середнім темпом зростання 1,029.

Середній темп зростання кількості спеціалістів та магістрів, яких готують вищі навчальні заклади за державним замовленням, випереджає темп зростання кількості молодших спеціалістів у 1,017 разів. Середній темп зростання кількості бакалаврів у 1,019 разів випереджає темп зростання кількості спеціалістів та магістрів.

Наведені темпи зміни кількості фахівців різних категорій дозволяють простежити такі напрямки: суттєво збільшується кількість магістрів, які готуються за рахунок державного замовлення; перевага у фінансуванні підготовки фахівців надається бакалаврам; зменшується кількість спеціалістів та майже не змінюється кількість молодших спеціалістів.

Загалом напрямки змін у структурі фінансування підготовки фахівців за рахунок державного бюджету слід визнати правильними, однак інтенсивність змін є явно низькою. Держава повинна значно рішучіше регулювати цей процес, бо недостатня кількість молодших спеціалістів та значна кількість спеціалістів не відповідають не тільки Закону України "Про освіту", але і реальним потребам суспільства.

Навчання студентів за кошти фізичних та юридичних осіб здійснюється приватними та державними навчальнимикладами за замовленням цих осіб. Чисельність студентів, які навчаються за власні кошти, серед навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації складає 54 особи на 10 тисяч населення, серед навчальних закладів 3-4 рівнів акредитації – 164 особи на 10 тисяч населення.

Існуючим навчальнимкладам 3-4 рівнів акредитації необхідно вже сьогодні відкривати власні підрозділи – навчальні заклади 1-2 рівнів акредитації – з метою збереження досягнутих обсягів випуску фахівців та утримання на ринку освітянських послуг.

Збільшення контингенту навчальних закладів 3-4 рівнів акредитації відповідає

бажанням тієї частини суспільства, яка отримує вищу освіту за рахунок платної форми навчання, а за рахунок платної форми навчання зараз в Україні навчається 52,6% студентів, тобто кожен другий [1]. Прийняте Президентом України рішення про обмеження кількості платних студентів до 50% серед тих осіб, хто навчається за денною формою, явно характеризує існуючий стан речей у фінансуванні вищої освіти в Україні [5, 6]. Тому особи, які сплачують власні кошти за навчання, не меншою мірою, ніж держава, формують розвиток вищої освіти.

Аналіз структури вищої освіти зарубіжних країн за формами власності показує, що тільки в Японії приватна форма власності складає 72%. У США приватна форма власності у вищій освіті не перевищує 29%, у Франції, Росії та Фінляндії цей показник не перевищує 12%. Державна форма власності у таких країнах, як Німеччина, Канада, Словаччина, Греція, сягає практично 100%, що забезпечує вільний доступ до вищої освіти всім верствам населення, незалежно від рівня доходів [1, 5].

Розподіл вищих навчальних закладів за типами суттєво залежить від форми власності. За даними на початок 2006/2007 навчального року, в секторі державної та комунальної власності перше місце посідають технікуми – 27,2%, хоча їх частка і зменшується. Друге місце посідають одночасно три типи навчальних закладів: університети – 20,2%, коледжі – 20% та училища – 19,4%, причому кількість університетів та коледжів має тенденцію до зростання, а кількість училищ має тенденцію до зменшення. Третє місце посідають одночасно два типи навчальних закладів: академії – 6,9% та інститути – 6,2%. У секторі приватної власності перше місце посідають інститути – 40,2%, друге – коледжі (27,6%), третє – університети (19,1%) [6, 7].

У той час як державні навчальні заклади приблизно рівномірно розподілені за типами на училища, коледжі, технікуми і університети, серед приватних закладів освіти більшу частину складають інститути та університети – 59,3%.

Структура вищої освіти за формами навчання на початок 2006/2007 навчального року виглядала таким чином: співвідношення кількості осіб, які навчаються за денною формою навчання, до кількості осіб, які навчаються за заочною та вечірньою формами навчання, для молодших спеціалістів, бакалаврів та магістрів складало 70% і 30% відповідно. Для спеціалістів це співвідношення складало 50% на 50%.

Враховуючи світовий досвід, в Україні найближчим часом слід очікувати на розвиток дистанційної освіти, яка займає проміжне становище між денною та заочною формами навчання [2].

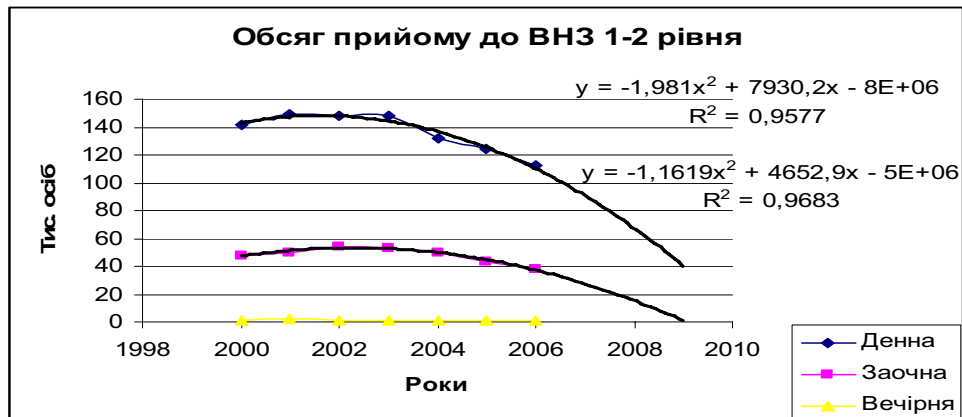

Рис. 5. Зміна обсягів прийому на підготовку фахівців за формами навчання по роках до вищих навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації [7]

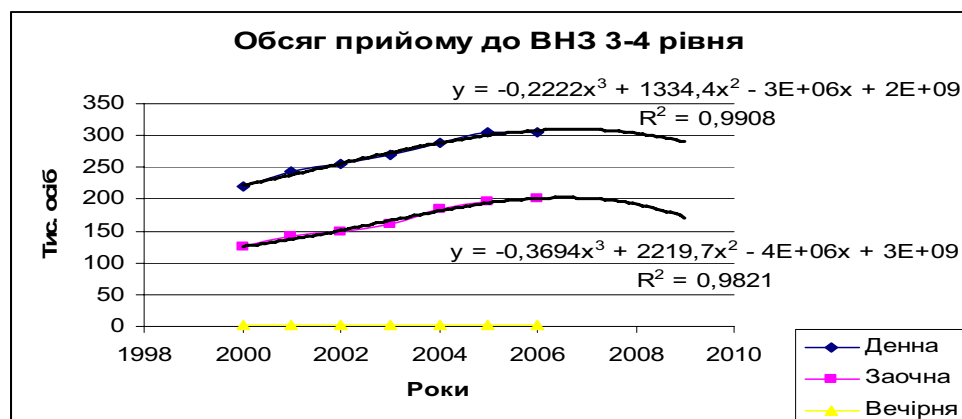

Рис. 6. Зміна обсягів прийому на підготовку фахівців за формами навчання по роках до вищих навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації [7]

Спостерігається тенденція збільшення осіб, які навчаються за заочною та вечірньою формами навчання, до них будуть додаватись особи, які навчаються за дистанційною формою навчання. Це явище пояснюється таким: заочна освіта зручна особам, які мають постійну роботу, та особам, що змушені самостійно заробляти гроші на навчання. Перевагу заочної освіти надають особи при зміні кваліфікації за допомогою другої освіти.

У подальшому слід очікувати збільшення кількості тих осіб, які отримують заочну освіту рівня магістра, працюють та мають освіту рівня бакалавра.

Рейтинг для перших п'яти галузей народного господарства у відсотках від усіх галузей виглядає таким чином: економіка, комерція та підприємництво – 35,3%; інженерія – 21,06%; освіта – 13,12%; право – 5,85%; гуманітарні науки – 5,3% [6, 7].

У 2006 році за рахунок Державного бюджету фінансувалося навчання:

– бакалаврів по галузях: економіка, комерція та підприємництво – 16,8%; інженерія – 30,9%;

освіта – 15,3%; право – 5,0%; гуманітарні науки – 6,5%;

– спеціалістів по галузях: економіка, комерція та підприємництво – 14,8%; інженерія – 44,6%; освіта – 36,7%; право – 34,0%; гуманітарні науки – 42,6% [6, 7].

Матрицю фінансування підготовки бакалаврів та спеціалістів за рахунок державного бюджету, залежно від рейтингу галузей народного господарства, наведено у таблиці.

Рейтинг галузей народного господарства серед тих, хто отримує освіту у вищих навчальних закладах, значно відрізняється від державного замовлення.

Держава у межах наданого на вищу освіту фінансування намагається збільшувати випуск фахівців, у першу чергу необхідних для народного господарства, інженерів та працівників освіти. Гуманітарним наукам, які не отримували раніше належної уваги, також надається перевага. Водночас видається недоцільним значне фінансування бакалаврів з економіки, комерції, підприємництва. Усунення цього протиріччя дозволить раціонально розподілити майбутні трудові ресурси України.

Таблиця

Фінансування підготовки бакалаврів та спеціалістів за рахунок Державного бюджету для різних галузей народного господарства

Найменування галузі	Рейтинг	Місце за фінансуванням	
		Бакалавр	Спеціаліст
Економіка, комерція, підприємництво	1	2	5
Інженерія	2	1	1
Освіта	3	3	3
Право	4	5	4
Гуманітарні науки	5	4	2

Взагалі, фінансування підготовки фахівців для галузей народного господарства, які мають високий рейтинг, за умов обмеженості ресурсів держава перекладає на фізичні та юридичні особи.

Висновки та подальший розвиток дослідження. У найближчі роки в Україні слід очікувати зменшення відносної та абсолютної кількості студентів. Вища школа і далі буде поповнюватися вступниками з низьким рівнем знань, особливо серед тих осіб, які навчаються за власні кошти як у державних, так і в приватних закладах освіти.

У найближчі роки буде продовжуватися процес збільшення контингенту навчальних закладів 3-4 рівнів акредитації за рахунок зменшення контингенту навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації. Держава буде вживати заходів для зміни цієї тенденції. Існуючим навчальним закладам 3-4 рівнів акредитації необхідно з метою збереження досягнутих обсягів випуску фахівців та утримання на ринку освітянських

послуг відкривати свої підрозділи – навчальні заклади 1-2 рівнів акредитації.

За рахунок платної форми навчається і в майбутньому буде навчатися кожен другий студент. Тому не слід очікувати значного скорочення обсягів підготовки економістів та юристів, незважаючи на відсутність потреб суспільства у такій їх кількості.

Найближчими роками слід очікувати на більш інтенсивний перехід від підготовки спеціалістів до підготовки магістрів. Слід очікувати також на збільшення кількості тих, хто отримує заочну освіту рівня магістра на базі денної освіти рівня бакалавра.

Фінансування підготовки фахівців для галузей народного господарства, які мають високий рейтинг, держава і далі буде перекладати на фізичні та юридичні особи.

В подальшому необхідно розробити кількісну модель трансформації вищої освіти під впливом факторів, що обумовлені змінами у суспільстві.

Література

1. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти в Україні: початок 21 століття. – К.: Знання, 2006. – 253 с.
2. Балыхин Г.А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект. – М.: Издательство “Экономика”, 2003. – 428 с.
3. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: “Консультант”, 2006. – 576 с.
4. Хотомлянський О., Дерев’янка Т. Формування збалансованої системи показників ВНЗ // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 2. – С. 49-53.
5. Хотомлянський О., Дерев’янка Т. Методичні питання оцінювання результатів професійної діяльності професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9. – № 3-4. – С. 145-151.
6. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2006/07 навчального року // Статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України. – 2007. – 173 с.
7. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства // Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання підсумкової колегії Міністерства освіти і науки 1-2 березня 2007 року. – К.: Міністерство освіти і науки України. – 2007. – 95 с.
8. Закон України “Про освіту” від 23 травня 1991 р. № 1060-12.